TAVANA ASILAN, GÖNLE DE ASILIR MI?

Fatih Yerdemir

Eskiden insanlar mekânları ve geceleri aydınlanmak için mum ve türevlerini kullanırlardı. İnsanların maddi durumlarına göre aydınlatma/aydınlanma araçlarının mahiyetleri de değişmekteydi, tıpkı günümüzde olduğu gibi. Fakir fukaranın, garip gurabanın evinde basit formlarıyla mekânı aydınlatmak için sadece *mum* yanardı. Evin içinde mumun yandığı odadan başka bir mekâna gitmesi gereken kişi mumu kendisiyle birlikte götürdüğünde mekân karanlığa gömülür, bu nedenle bir yerde sabitkadem olmayan *mum,* el üstünde tutulurdu. Günümüzde mum; daha çok romantik ortam oluşturmak, doğum günü kutlamalarında dilek tutmak ve bazı kutsal mekânlarda dinî bir vecibeyi yerine getirmek için kullanılmakta.

Klasik şiirimizde daha çok "şem'" ve "çerâğ" namlarıyla bilinen *mum*, zenginin evinde şamdanlar içerisinde süslü ve kokulu nevileri ile mekânları aydınlatırdı. Mumların yanı sıra içlerinde yağlar bulunan ve elde taşınan türleri de bulunan *yağ lambaları* hem hayvan yağı hem de bitkisel yağlarla ortamları aydınlatırdı. Bu yağ lambalarının duvara monte edilebilenleri ile odanın ortasında tavandan *asılan* cinsleri de mevcuttu. Varlıklı insanların evinde tavana *asılan* aydınlatma cihazları; tarzlarına, türlerine ve süslerine göre göz doldurur, ortalığı aydınlatmadan önce kendisine bakan gözleri ışıtırdı. Bunların yerini zamanla gaz lambaları ve elektrikli lambalar tutsa da günümüzde duvara ve tavana *asılma* yerleri sabit kalmış. Hatta elde gezen mumların ve yağ lambalarının yerini daha lüksleri olan pilli ve elektrikle şarj edilebilen el fenerleri almış ama bu aydınlatma cihazları da duvardan ve tavandan uzak kalamamış, mekânları ve türleri değişse de *asılı* oldukları yerler değişmemiş.

Pirinç, tunç, tahta, cam, altın, gümüş gibi maddelerden ve en güzelleri ise kristalden yapılan binbir renk, desen ve şekilleri ile gözleri dolduran süslü aydınlatma aracları avizeler... Manası asılı/asılmış olan avizeler...

Türk Dil Kurumunun *Güncel Türkçe Sözlük*'ünde "avize", "tavana asılan, şamdanlı, lambalı, cam veya metal süslü aydınlatma aracı" olarak tanımlanmış. Ayla Kutlu'dan da avizenin görülmedik, duyulmadık, bir cümlesi aktarılmış.

Avize, *Lugat-ı Cudî*'de "billur ve sâirilerden mamul, asma şamdan" ifadesi ile tanımlanmış. Arapça "şem", mum ile Farsça "-lık" manasındaki "dân" kelimelerinden mürekkeptir: mumluk. Sanırım o dönemde elektrik yaygın olmadığı için mum için tasarlanmış avizeler. *Yeni Türkçe Lugat*'ta lamba yani elektrik devreye girmiş. Lambalar içinde avizeler billurla birlikte bazı madenlerden tasarlanmış gözüküyor. Tek farkla: Artık avize, ziynet mesabesinde. *Resimli Türkçe Kamus*'ta yukarıdaki açıklamalara "kollu ve saçaklı, birden fazla mum veya lambaya sahip sanatkârâne yapılmış tavan askısı" eklenmiş. Avizenin açıklamasına "askı" kelimesinin eklenmesi ilginç. *Lugat-i Ebuzziya*'da ilk defa gramatikal bir açıklama yapılmış, avizenin mastar olduğu dile getirilmiş. Ama "ism-i meful/sıfatı meful" olması gerekiyor. Burada da askı manası verilmiş. Alaka kurularak küpeye ıtlak olunduğu vurgulanmış. 17. yüzyıl şairlerinden Nef'î'den örnek beyit nakledilmiş. Anlayacağımız kelimemiz Ebuzziya'ya göre "askıdan mülhem küpe" demek. İkinci defa verdiği anlam, billurdan mamul maruf askı olarak kayıtlara geçmiş. Bir de çok estetik görsel paylaşılmış; lambalardan değil, mumlardan avize. *Resimli Kamus-ı Osmanî*'de bunlara ek olarak avizenin askılık olduğu mekânda kayıt altında: tavan. *Kamûs-ı Türkî*'de lamba, fener, gaz veya sayısız mum açıklaması var. *Lehçe-i Osmanî*'de kelimenin anlamı üzerinden açıklama yapılmış: *Asma şeyler, top kandil, avîze küpe, avîze çiçeği süreyyânın baş aşağı kandillisi*. Avizenin kandil ve çiçek manasıyla burada karşılaşıyoruz. *Lugat-i Nâcî*'deki açıklama aydınlatma üzerinden değil. Billur ve saireden ziynet olarak asılan şeyler avize olarak açıklanmış. Nâcî, bir dizesinde güneşi avize olarak görmüş. *Kamus-ı Osmanî*'de asma, askı manalarının yanı sıra asılan tavanın evdeki mekânını da öğreniyoruz: salon. Verilen dize örneklerinin hiçbirinde aydınlatma araçları yok. *Lugat-ı Remzî*'de "billurdan mamul ziynete müteallık bir nevi ecsâm-ı terâşide" şeklinde bir açıklama mevcut. Neden yapıldığının yanı sıra nasıl yapıldığı da ortaya çıkmış durumda. Ziynet eşyaları tıraşlanarak avize yapılıyormuş.

Bâkî'nin beytinde avizeler bamın/damın/tavanın köşelerine takılmış ama o avizeler sevgilinin güzel saçlarında ortaya çıkan bir tarak olmuş. Bâkî, renkli ve desenli avizeden çıkan ışığın titreyen hareketlerinin sevgilinin saçına yansımasını tarağın sevgilinin saçını taramasına benzetmiş. Tavanın köşesindeki avizeden gelen titrek ışığın sevgilinin saçına dokunması, orjinal bir söyleyiş olarak Bâkî'nin hayal dünyasında yerini almış:

> *Nedür ol gûşe-i bâmındaki* ***âvîzeler*** *dirseñ*
> *O zîbâ turraya bir şânedür kim itdiler peydâ*

Sûdî, *Hâfız Divanı*'na yazdığı şerhte "avize" kelimesinin 16. yüzyılda kulaktan sarkan küpe için de kullanıldığını ifade etmiş: *Avîze salkım küpeye dirler.* Küpe

kulaktan üzüm salkımı şeklinde sarktığı için olsa gerek. Bâkî, "bâmın gûşesi" olarak kullandığı tamlamadaki "gûş" kelimesi Farsçada aynı zamanda "kulak" demek. Acaba bizim şairlerimiz buradan yola çıkarak kulağa asılan/kulaktan sarkan olsa olsa küpe olur, diye mi düşündüler? Nef'î bir beytinde kendi sözünü övmek için avize kelimesini küpe manasında kullanmış. Bu arada buradaki küpe manasındaki avize, Nef'î'nin sözü anlamında bir kez daha mecaza düşmüş. Onun şiirleri temiz bir söyleyişle hayal denizinin incisi olarak ortaya çıkmış ki o da dostlarının kulağına küpe olmuş:

Pâkîze kelâmım ki dür-i bahr-i hayâlim
Âvîze-i gûş-ı dil-i yârân-ı safâdır

17. yüzyılın sonlarına doğru Meninski, sanırım Sûdî Efendi'den mülhem, avizeyi; kulak, kulak memesi, küpe olarak tanımlamış. Bu durum ecdadamızın kelimenin asmak, asılmak manasından ziyade sarkmak manasını yeğlediğini gösteriyor. Nitekim avizenin geçtiği eserlerde yüksekten daha çok bu binalar içinse tavan; değilse gökten sarkan ve göz alıcı ışıltıları olan şey veya nesnelere ıtlak edildiği görülmekte. Sabit, bir beytinde gelinin boynuna takılan gümüş kolyenin/gerdanlığın yağmurlar tarafından sarkıtıldığını/takıldığını ifade etmiş. A. Atillâ Şentürk'ün beyitteki avizeye yorumu "gelin teli"dir:

Tutuk-ı sürhi 'arûs-i gül idince ser-pûş
Sîm telden aña âvîzeler itdi emtâr

"Avize" kelimesine, lamba ve küpe manası yerleşmiş durumda. Bu arada Yavuz Kartallıoğlu TDK'nin *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nün "A Harfi"nde (Deneme Sürümü) kelimeye bir de pano manasını vermiş. Sanıyorum asmakla ilgi kurulmuş. Kelimeye bir anlam katmanı da M. Âkif katmış. Avize onun dilinde yıldızlar manasında kullanılmış:

*Sen bu **âvîzenin** altında bürünmüş kanına*
Uzanırken gece mehtâbı getirsem yanına

"Avize" kelimesi Farsça *âvîhten* fiilinden gelmektedir. Anlamı da *asmak/asılmak* demek. Farsçada fiillerin biri geçmiş zaman (mazi) biri de şimdiki zaman (muzari) olmak üzere iki hâli vardır. Bu fiilllerin zamana göre şekilleri birbirinden biraz farklılık gösterir. *Avîhten* fiilinin mazi kökü *aviht*; muzari kökü *âvîz*'dir. Görüldüğü gibi kelime şimdiki zaman kökünden türetilmiş. *Aviz* kelimesine Farsça ism-i meful/nesne yapan *"e"* sesi getirilerek kelimemiz asılan/sarkıtılan manasında *avize* yapılmış.

Acaba bu kelime dilimizde tavandan asılanlar/sarkıtılanlar manası dışında başka hangi manalarda kullanılıyordu? Sadece tavana asılan aydınlatma araçları için mi kullanılıyordu? Kelimeyi muzari/şimdiki zaman kökünü yani *aviz* şeklini üç kelimeyle birleşik hâlde kullanmışız. Birincisi *dil-âviz*. Lügavi (sözlük) manası gönle asılan, mecazen maşuk, gönül çeken, cazip, güzel manasında kullanmışız. Mehmet Şakir Efendi, *Bostan Şerhi*'nde "dil-aviz" kelimesine "*Gönül ta'alluk ettirici demektir ki mahbûba ıtlâk olunur.*" şeklinde

açıklama getirmiş.

Ahmet Paşa, *gönlünü astığı* sevgilisine saçını as (aşağı doğru serbest bırak) şapkanın esaretinden çıkar diyerek seslenir. Hem Farsça hem de Türkçe asmak kelimelerini mecazda kullanır:

*As mûy-i **dil-âvîzi** çıkar habs-i külehden*
Kim zulm elin uzatdı 'aceb fitneleri var

"Dil-aviz" kelimesi bizde, Abdülbaki Dede'nin terkip ettiği yedi makamdan biri arasında yer alarak, bir müzik terimi olarak da kullanılmış,.

"Aviz" kelimesinden oluşturduğumuz ikinci kelimemiz ise "dest-aviz". Bu kelimenin Türkçeye çevirisi "ele asılandır". "Dest-aviz" kelimesi Türkçede, eskiden insanların misafirliğe giderken yanlarında götürdükleri hediye için kullandıkları bir ifadeye denk geliyor: *elinin/elin artığı.* Ahmet Paşa'nın beytinde de küçücük bir hediye manasında kullanılmış. O, mahşer gününde avucunda hediye olarak sevgilinin perişan saçının halkasının arzusu olmasını temenni etmektedir. Hediye küçük, arzusu hayal:

*Rûz-i mahşerde benüm avcumda **dest-âvîz** ola*
Ârzû-yı halka-i zülf-i perişânuñ senüñ

Manastırlı Dâniş Ahmed Efendi *Yavuz Sultan Selim Divanı*'na yazdığı şerhe ad verirken "dest-aviz" kelimesini kullanmış. *Dest-âvîz-i Dâniş*, yani Dâniş'in hediyesi.

Avizden türetip kullandığımız üçüncü kelime "şeker-aviz". Sûdî Efendi, *Hâfız Divanı Şerhi*'nde, kelimenin gerçek manasının şeker asıcı, terim manasının ise bir kişinin iyi bir iş yaptığında onu övmek için kullanılan ifade olduğunu dile getirmiş: *Şeker-âvîz vasf-ı terkîbîdir, lügatde şeker asıcı dimekdir, ammâ ıstılâhda bir kimse bir hüner işlerse ki mahall-i tahsîn olsa, aña şeker asdı dirler.*

Hasan Özönder'in aktardığına göre sarığa Mevlivilik'te destar denirmiş. Mevleviler başlarına taktıkları mezar taşını simgeleyen sikkenin kenarına, bir karış kadar destar sararlarmış. Onlar bu şekilde yapılan destara "şeker-aviz" derlermiş. Kadı Burhaneddin her Mevlevi'ye bu tarz bir destar gerektiğini dile getirmiş:

Dil sînene bağlandı cân asıldı lebünden
Her mevlevî gerek düze bend ü şekker-âvîz

Yakın sahilden devşirdiğimiz ve kendi havamıza ve suyumuza alıştırdığımız avize kelimesinin, anlamı ve kullandığımız yerler artık bizim. O, dil denizimizin üstünde parlamakta. Farsçada bu mana derinliğinde kulaç atmamaktadır. Söylenişi ve manası ile o artık bize aittir.